

CIPRA, Međunarodna komisija za zaštitu Alpa
Jernej Stritih, potpredsjednik

Mišljenje o Programu razvoja planinskog turizma u Crni gori s osvrtom na Strateški okvir za razvoj održivog turizma u centralnoj i sjevernoj Crni Gori

1 Uvod

Ministarstvo turizma Republike Crne gore je, uz stručne usluge Međunarodnog instituta za turizam Ljubljana, pripremio nacrt Programa razvoja planinskog turizma u Crni gori i stavilo ga u javnu raspravu. 13. maja 2005 NVO Natura Kolašin u podgorici je organizirala okrugli sto sa naslovom: »Razvoj planinskog turizma u Crnoj gori – trendovi u svijetu i iskustva u regionu«. Ovo mišljenje je pripremljeno kao prilog za taj okrugli sto i predstavljeno je u vidu prezentacije. Mišljenje bazira na dva dokumenta: Nacrt Programa razvoja planinskog turizma u Crni gori i Strateški okvir za razvoj održivog turizma u centralnoj in sjevernoj Crni gori, i na iskustvima autora na području planiranja in provođenja održivog razvoja, ruralnog razvoja i turizma, upravljanja i verifikacije zaštićenih područja, i procjene utjecaja na životnu sredinu u Sloveniji, Alpama i drugim djelovima Evrope.

2 Adekvatnost i ostvarivost Programa

2.1 Program

Prema samom dokumentu, Program razvoja planinskog turizma u Crni gori pripremljen je sa 5 osnovnih ciljeva:

- odrediti strateške pravce razvoja planinskog turizma u Crnoj Gori na osnovu raspoloživih prirodnih, kulturnih, ljudskih i drugih resursa;
- definisati primarne i sekundarne turističke destinacije, programsko usmjerenje i prioritet njihovog razvoja;
- definisati turističko tržište i ciljne segmente, pozicionirati turističke destinacije i definisati njihov USP;

- procijeniti obim kapaciteta i strukturu turističkih programa u turističkim destinacijama, potrebna investiciona ulaganja i obim radne snage;
- procijeniti prihode od budućeg razvoja planinskog turizma i efekte tog razvoja na crnogorsku privredu.

Dokument sadrži polazne osnove projekta, strateške ciljeve, analizu glavnih karakteristika centara u Alpama, definiciju destinacija, inventarizaciju i procjenu resurse u destinacijama, SWOT analizu, analizu tržišta, programske osnove i program razvoja po turističkim destinacijama, procjenu budućih kapaciteta, investicija i prihoda te prijedlog yakonskih okvira i budućih politika. Iako su polazne osnove i strateški ciljevi fokusirani na održiv turizam na temelju zaštite prirode, fokus predloženih investicija je na razvoju skijaških centara. Prema predlogu programa do godine 2020 u 9 područja (tri veća i šest manja) izgradili bi 35.515 ležajeva i realizirali 4.209.300 noćenja godišnje. Uz to bi realizirali nedefiniran djeo od ukupnog potencijala od 1.009 km skijaških pruga, stvorili 11.095 radnih mjesta i investirali 1,055 milijarde Eura.

2.2 Unutrašnja i vanjska konsistentnost programa

Svaki program trebao bi da bude konsistentan unutar samog programa (ciljevi, strategije, mjere, resursi) i sa širim ciljevima zemlje in drugih učesnika u programu. U tom slučaju najbitniji širi dokumenti su Strateški okvir za razvoj održivog turizma u centralnoj i sjevernoj Crni Gori i deklaracija parlamenta o Ekološkoj državi.

Jedinstvena tačka prodaje (Unique selling point) definirana je kao:

- Nacionalni parkovi
- Specializirani programi za zdravo tijelo i duh
- Autentične priredbe
- Proizvod karakterističan za planinska područja
- Simboli: rijeka Tara i Biogradska gora s jezerom

Program definira sledeće principe strateškog razvoja:

- Održivi razvoj turizma
- Usklađenost života, rada i očekivanja stanovnika
- Tržišna afirmacija vrijednosti prirodnih i drugih resursa
- Državna i lokalna politika stimulanja razvoja turizma
- Nova radna mesta, standard
- Prihodi za održavanje infrastrukture i suprastrukture
- Prepoznatljivost u međunarodnim okvirima

Uz to definira i sledeće elemente strategije razvoja:

- Uravnotežen i cjelovit razvoj kapaciteta i programa
- Razvoj prepoznatljive tržišne marke
- Programsko i tržišno segmentiranje
- Promišljeno planiranje u prostoru

- Programi za eksploataciju preko cele godine
- Visok kvalitet i visoke cijene
- Klasteri ponuđača komplementarnih proizvoda i snabdevača
- Domaća i strana strateška partnerstva

Počevši sa argumentom da je orijentacija vodećih planinskih centara usmjerena na skijaške programe, predložene su sledeće mjere za implementaciju programa:

1. faza

- Dogradnja skijališta i žičara
- Sistem zasnježavanja do 1650 m nmv
- Sistemi za noćno skijanje
- Prateća oprema
- Sistem za praćenje skijaša i prodatih karata
- Pruge za trčanje na snijegu
- Pruge za sankanje
- Bezbednost i služba spasavanja

2. faza

- Nove pruge
- Sistem žičara
- Oprema za upravljanje prugama i skijalištima

Sporedne aktivnosti

- Fun park
- Halfpipe
- Škole skijanja
- Dječiji vrtić
- Ski servis, iznajmljivanje
- Sankanje
- Vožnja motornim sankama
- Klizanje
- Paragliding
- Pašja vuča sanki
- Konjska vuča sanki
- tubing

Za ljetnju sezonu predlaže se razvoj sledećih aktivnosti

- Aktivnosti u prostorima i dvoranama: bazeni, tenis, squash, dvoranski sportovi
- Atraktivnosti na Tari i Limu i drugim rekama i jezerima
- Treking
- Planinski biciklizam
- Vožnja terenskim vozilima po određenim područjima
- Šetnje prirodom

- Golf, tenis

Iz navedenog, očigledan je nedostatak unutarnje, pa time i vanjske konsistentnosti Programa razvoja planinskog turizma. Definicija tržišne niše, principi i strateški pravci definirani su vrlo dobro i usklađeni su sa Strateškim okvirom i širim ciljevima održivog razvoja u Crni gori. Ali mjere obuhvataju gotovo samo razvoj destinacija sa karakteristikama masovnih ski centрова.

Skijanje može da bude jedan od turističkih proizvoda i u okviru održivog razvoja. Ali da bi postigli postavljene ciljeve i iskoristili USP crnogorskih planina, više pažnje bi trebalo staviti na razvoj ostalih usluga i proizvoda. Ti jesu nabrojani u dokumentu, ali nisu obrađeni u smislu programa mjera za izvođenje i potrebnih zakonodavnih okvira.

2.3 Ostvarivost

Program bazira na pretpostavkama, da u Evropi ima potražnje za novim skijaškim destinacijama u višem cjenovnom razredu i da će srednjoročno biti izgrađena saobraćajna infrastruktura koja će omogućiti dolazak gostiju u crnogorske planine. Program ne daje jasan odgovor na pitanje, odakle će doći kapital potreban za planirane investicije, ali implicitna je pretpostavka da postoji interes privatnog kapitala da ulaže u investicije predviđene ovim programom.

U smislu saobraćajne infrastrukture Program pretpostavlja izgradnju ili aktiviranje:

- 7 malih aerodroma i modernizaciju aerodroma Podgorica
- 3 autoputa: Jadransko – Jonski, Bar – Beograd, Podgorica – Sarajevo
- Regionalni lokalni i šumski putevi
- Parkinga i garažnih kuća na prilazima planinama

Ova infrastruktura nije prikazana kao dio investicija u programu. Neki od tih projekata će se prije ili kasnije izgraditi u okviru Evropskih koridora, ali neće sami po sebi povećati potražnju po uslugama na sve kompetitivnijem Evropskom tržištu.

Sa druge strane izgradnja parkinga i garažnih kuća potrebnih za masovne vidove turizma može da ugrozi prirodni kvalitet područja. Ta infrastruktura i renoviranje lokalnih puteva mogu da budu vrlo skupi sa gledišta lokalnih zajednica i bit veći, barem u početnom periodu, od finansijskih i drugih koristi zbog povećanja broja turista, pogotovo ako se radi o jednoj sezoni.

Potražnja skijanja u Evropi stagnira. Prof. Dr. Thomas Bieger, Wirtschafts-Universität HSG in St.Gallen kaže: “Zbog stagnacije potražnje na zapadnoevropskom tržištu skijanja i zbog procesa ekonomske koncentracije treba računati sa nestankom 50% firmi koje upravljaju žičarama sa tržišta u 20 godina...” Jedini segment tržišta, gdje je potražnja u porastu je istočna i jugoistočna Evropa, ali i ti turisti više žele da skijaju u etabliranim centrima u Alpama.

Kod skijališta pojavljuje se i problem klimatskih promjena, koje su sve očitije i imaju direktan utjecaj na snjeg i troškove skijališta. U Alpama u prednosti su skijaška područja sa dugom tradicijom, visokom nadmorskom visinom (2 – 3 000 m) i već dobro razvijenom ponudom. Ta područja masovno investiraju u nove žičare i pruge da bi pružale bolje usluge, dok se sve više manjih centara bori za opstanak jer ne mogu da generiraju dovoljno investicija.

U ovu poslednju kategoriju spadaju i gotovo sva slovenska skijališta. U Alpama, veliki dio investicija u skijališta dolazi iz javnih sredstava države, regija in lokalnih zajednica sa ciljem održavanja radnih mjesta i lokalne ekonomije. Slovenska vlada je u poslednjoj deceniji subvencionirala gotovo sva skijališta u smislu obnove ili izgradnje žičara, a i posle toga nijedno područje ne stvara dovoljen profit da bi mogli da dostignu konkurenciju u Avstriji i Italiji u smislu kvaliteta usluge. Tu se opet postavlja i pitanje ko finansira infrastrukturu za opskrbu energijom, vodom, ko gradi puteve i uređaje za pročišćavanje.

Turizam u Alpama najviše zarađuje ljeti, kad je tu najviše posjetitelja. S tog gledišta glavna namjena žičara je produžetak sezone sa ponudom aktivnosti u zimi, kad bi inače destinacija bila prazna. To znači sa jedne strane, da ljetnja ponuda treba da bude doro razvijena, ako destinacija želi da bude profitabilna, a skijaška infrastruktura ne smije da naruši kvalitet područja ljeti.

Sve u svemu, investicija u skijalište danas je puno riskantnija od investicije u održiv ili ekoturizam. Ako se radi o razvoju nove destinacije, kao što su crnogorske planine, privatni investitori će se interesirati dali će imati goste preko cijele godine, i dali će država da investira u žičare, vještački snjeg, puteve, komunalnu i energetske infrastrukturu dok oni investiraju u hotele i druge vidove nekretnina. Sposobnost javnog sektora za finansiranje javne infrastukture u mnogo slučajeva javlja se kao usko grlo u takvim projektim regionalnog razvoja. Taj riziko je vrlo prisutan u Crnoj gori sa velikim potrebama za javnom infrastrukturuom a niskim nivoem ekonomskeog razvoja.

Ako je namjena ovog programa mobilizirati dodatno finansiranje za razvoj planinskih područja, više uspjeha bi imao program koji bi više pažnje obratio na ljetnji i ekoturizam i koji bi bazirao imao manje pretpostavki i rizika. Najočiglednije tržište za planinski turizam u Crni gori su turisti koji dolaze ljeti na more i specializirani turisti na području raftinga, birdwatchinga, planinarstva, lova, ribolova, turnog skijanja i sličnog. Ti tržišni segmenti već danas daju dovoljnu osnovu za dosta brz porast turizma (sa današnje niske polazne tačke), koji može da bude usklađen sa mogućnostima lokalnih zajednica i ponudnika za razvoj javne infrastrukture i kvaliteta usluga.

3 Alternative jednostranom razvoju skijaških centrova

3.1 Primjeri prakse razvoja planinskog turizma uz zaštitu prirode u Sloveniji

U poslednjih dvadeset godina u Sloveniji dosta napora je bilo ulžena u razvoj turizma, kao nove djelatnosti, u ruralnim područjima, uključujući i planinska područja. Tu bi hteo istaknuti nekoliko primjera razvoja i turizma u planinskim područjima koji baziraju na zaštiti prirode i na potencialima stanovništva a ne na masovnom turizmu i skijanju. Svi ovi primjeri imaju i određene probleme, ali se kreću naprijed i mogu da služe kao primjeri dobre prakse.

Dolina Trenta u Triglavskom nacionalnom parku u osemdesetim godinama je bila demografski najugroženija regija u Sloveniji sa manje 300 ljudi u dolini dugačkoj 30 km, is samo nekoliko mladih porodica. Zbog te situacije došlo je do formiranja grupe za razvoj Trente uz zajednički napor nacionalnog parka, opštine i vlade. Oko 1990 formirani su razvojna kooperativa i turističko društvo, kroz koje stanovnici su počeli da upravljaju vlastitim razvojem. Uzeti su krediti za gradnju mikro hidroelektrane i smeštajnih kapaciteta, a park je izgradio informacijski centar. Danas dolina ima više od 300 kreveta, koji su puni u ljetnoj sezoni, kad su puni i kampovi. Sve mlade porodice imaju neki vid posla i počinje i priseljavanje mlađe radne snage od vani. Djeca se opet rađaju a glavni izazov je proširenje sezone i razvoj novih usluga, dok se svi slažu da smještaja ima dovoljno.

Logarska dolina je krajolik, koji se pojavlja u svim turističkim prospektima i reklamama. Na tom području park prirode osnovala je opština i 1992 upravljanje parka je dato na koncesiju firmi, koju su osnovali vlasnici zemljišta – seljaci i ponudnici turističkih usluga (www.logarska-dolina.si). Ta firma prodaje ulaznice u park i od prihoda finansira razvoj i održavanje infrastrukture za posjetitelje. Kao firma brinu i o razvoju održivog turizma i danas upravljaju turističkom destinacijom z dvije opštine Solčava i Luče. Uz to su sproveli i projekt gradnje uređaja za pročišćavanje i kotlane za grijanje na biomasu za koje su uspješno kandidirali na Evropska programe finansiranja. Zbog njihovog uspjeha, planira se proširenje parka na čitave Kamniško Savinjske Alpe.

Velika Planina iznad Kamnika je područje pašnjaka s tradicionalnom kulturom katuna organiziranih u tri zadruge sa više stoljetnom tradicijom. U šesdesetim godinama izgrađena je gondola i žičare, a i 200 koliba – vikendica u stilu obnovljene tradicionalne arhitekture. Iako je to rekreativno područje za region Ljubljana (30 km od grada, 15km od aerodroma), posle 1990 i restitucije zemljišta i ispašnih prava umesto ubrzanog razvoja došlo je do stagnacije područja zbog nesuglasica između seljaka, vlasnika koliba, vlasnika restorana, firme za žičaru. Krajnja posledica je da je prošle godine opština kao vlasnik žičare želela da je proda za simboličnu cijenu a nije uspjela da nađe investitora. U traženju investitora pokazalo se da njihov interes nije u razvoju skijanja. Jedini način da se žičara ekonomski isplati je da se organizira ponuda usluga in smještaja u kolibama, a to je još otvorena prilika.

Regionalni park Kamniško Savinjske Alpe: Pet opština Kamnik, Jezersko, Luče, Preddvor, Luče i Solčava potpisale su dogovor o pripremi i osnivanju regionalnog parka sa namjenom implementacija održivog razvoja, pojačanja odlučivanje od strane lokalnih zajednica, zaštite prirode, zaštite kulturnog krajolika i ekonomske konkurentnosti na bazi lokalnih resursa, znanja i kvaliteta krajolika. Tu inicijativu vrše u saradnji sa NVOima, preduzećima (Logarska dolina) i prekograničnim partnerima u Austriji

Na tim primjerima možemo da identifikiramo neke implikacije, koje razvoj turizma ima u ruralnim područjima. U svakom slučaju donosi nov način života sa novim radnim mjestima i izvorima prihoda. Turizam traži profesionalno bavljenje poslom in novu podjelu rada u porodici. Uz to može da dođe i do negativnih efekta kao je porast alkoholizma među muškarcima zbog kulture gostoprimstva, koja na selu traži da se pije sa gostima. Dolazi do urbanizacije lokalne kulture, što je jedna od glavnih motivacija lokalnog stanovništva, pogotovo mladih, ali može da znači i gubitak tradicionalne baštine.

Posebno pitanje je udio radnih mjesta u turizmu. S jedne strane nisu svi zainteresirani niti sposobni da rade u ugostiteljstvu. Visok kvalitet ugostiteljstva obično dolazi tek sa drugom generacijom u porodici. Sa druge strane, lokalna zajednica u kojoj većina ljudi radi u ugostiteljstvu izlaže se visokim rizicima turističkog tržišta. Uz to turizam nudi ograničen broj radnih mjesta koja traže visku stručnu spremu, što znači produženje odlaska mladih u gradove. Zbog svih tih razloga, udio radnih mjesta u turizmu ne treba da bude viši od trećine, što znači da uz turizam treba da se razvijaju i druge djelatnosti kao je poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo i pogotovo prerada lokalnih proizvoda.

Glavni faktori uspjeha ruralnog razvoja prema našim iskustvima su:

- Liderstvo i lokalna samoorganizacija zajednice u socialnom i poslovnom smislu
- Jasna struktura vlasništva i time odlučivanja
- Nivo kapitalizacije domaćinstva, koji omogućava investicije
- Kultura međusobnih odnosa i odnosa do gostiju
- Odnosi između polova i među generacijama
- Edukacija
- Planiranje razvoja na temelju prednosti i prilika postojeće situacije

3.2 *Certifikacija PAN Parks kao mogućnost za redefiniciju turističkog produkta*

Jedna od mogućnosti za profiliranje i marketing planina Crne gore u smislu USP definiranog u programu je sertifikacija PAN Parks. PAN Parks je Evropska mreža zaštićenih područja koju su počeli WWF i turistička firma Molecaten iz Nizozemske.

Ciljevi PAN Parks su:

- stvoriti Evropsku mrežu zaštićenih područja divlje prirode
- poboljšati zaštitu prirode preko razvoja održivog turizma
- nuditi pouzdanu zaštitnu marku koja garantuje zaštitu prirode i koju poznaju svi Evropljani.

Parkovi postaju vrhunska turistička destinacija jer Evropski turisti traže zeleno. Sve više turista traži iskustvo prirode, u parkovima ima sve više radnih mjesta i stoga se pokazuje potreba za inovativnim pristupima za regionalni razvoj koji nude mogućnosti socialno-ekonmskog razvoja a štite prirodu. PAN Parks baziraju na pet pricipa:

1. Prirodne vrijednosti
2. Upravljanje habitatima
3. Upravljanje posjetiteljima
4. Strategija razvoja održivog turizma
5. Turistična poslovna partnerstva

Prema pricipu 4, uprava zaštićenog područja i njeni relevantni partneri u regionu PAN Parks traže da postignu sinergiju između zaštite prirode i održivog turizma tako da zajedno pripreme i izvede Strategiju razvoja održivog turizma. Time postignu za turiste

- Kvalitet turističkog proizvoda
- Kvalitet iskustva posjetilaca
- Doprinijeti zaštiti prirode

A za stanovništvo

- Radna mjesta
- Dodata vrijednost
- Kulturna interakcija
- Budućnost za mlade
- Zaštita lokalne kulture
- ...

Pošto Crna gora sigurno posjeduje prirodne vrijednost Evropskog značaja (npr. Kanjon Tare), ima postojeći sistem parkova i radi na održivom turizmu u tim područjima, ulazak u mrežu PAN Parks bi pomogao kod poboljšanja upravljanja prirodom i razvoja održivog turizma. Lokalnim poslovnim partnerima PAN Parks mogu donjeti:

- Kontakt sa Evropskim turističkim kompanijama
- Više turizma koji se bazira na prirodi
- Efektivniji međunarodni marketing
- Iskustvo u razvoju turističkog paketa
- Usluge osposobljavanja
- Dokaz odgovornog poduzetništva

4 Preporuke

Program razvoja planinskog turizma u svojem strateškom djelu čini dobru osnovu za buduće aktivnosti. U djelu posvećenom konkretizaciji planova i investicijama, više bi trebalo obraditi ljetnji turizam, a pogotovo vidove održivog, ekoturizma i seoskog turizma. Razvoj skijališta može da bude jedna komponenta programa, ali ne sme da ugrozi druge vidove turizma i mora da bazira na mogućnostima lokalnih zajednica, da servisiranju taj razvoj i na realnim tržišnim potencialima. Tržište za ekoturizam i seoski turizam rastu u Evropi in nude bolju priliku za razvoj nego skijanje.

Turizam u planinskim područjima treba da bude djeo integralnog ruralnog i regionalnog razvoja i da bazira na ambicijama, ciljevima i mogućnostima lokalnog stanovništva. Turizam nije magično rješenje za sve probleme tih područja, ali može da pridonese svoj udio. Treba da se produži sa već tekućim projektima ruralnog razvoja i da se ih intenzivira. Ruralni razvoj će, umjesto poljoprivredne proizvodnje, biti jedan od glavnih prioriteta Evropske Unije u sledećoj deceniji.

Planinska područja Crne gore već imaju određenu ponudu usluga i turističku klientelu u zemlji i van zemlje. Budući razvoj turizma mora i može početi iz te situacije a ne očekivati velike investicije iz inostranstva, koje bi u jedan mah podigle kvantitet i kvalitet. Današnji turisti možda nisu bogati ali su spremni da kupe današnju uslugu i njihova ekonomska situacija će se poboljšati u budućnosti. To nudi priliku za postepen razvoj kvaliteta i kvantiteta usluga na bazi lokalnih resursa i kapitala. Samo podizanje kvaliteta će u perspektivi privući i veće investitore.

Strateški okvir za razvoj održivog turizma u centralnoj in sjevernoj Crni gori pa i strateški dio Programa razvoja planinskog turizma u Crni gori nude dobru osnovu za početak stvaranja planinske eko-turističke destinacije. Ali u buduće destinacija treba aktivno da se uključuje u Evropske mreže turističke ponude i zaštite prirode. Jedna od tih mogućnosti, koja bi bila vrlo relevantna za Durmitor i Taru, je mreža PAN Parks.

Za stvarni uspjeh turizma kao ekonomske grane, turizam treba da postane posao, a ne samo mamac za privučenje stranih donora i investitora. U razvojno depresivnom području kao je sjeverna Crna gora postoji velika opasnost »ovisnosti od donora«. I donori i lokalne zajednice treba da budu svjesni te opasnosti i u vrijeme donorske pomoći stvoriti ekonomski in socialno održive lokalne strukture, koje mogu da upravljaju razvoj područja bez vanjskih subvencija.